

બીજમાંથી વૃક્ષનું રૂપ લેતો જૈન ડાયસ્પોરાનો વિચાર !

નાનકડાં બીજમાંથી વટવૃક્ષ થાય તે રીતે છેલ્લાં પચીસ વર્ષથી જૈન ફિલોસોફી, જૈન ધર્મનું શિક્ષણ અને જૈન કલા જેવી પ્રવૃત્તિઓનો આંતરરાષ્ટ્રીય ક્ષેત્રે ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજી (ખ્રિસ્ત-ભારત) પ્રચાર-પ્રસાર કરે છે. એક નાની ઘટનામાંથી ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજીનો પ્રારંભ થયો. ઇંગ્લેન્ડના લેસ્ટર શહેરમાં ઉજવાયેલા પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ સમયે દેશ-વિદેશના

આકાશની ઓળખ

અગ્રણીઓ એકત્રિત થયા હતા અને એમાંથી શ્રી રતિભાઈ ચંદરયાના ચેરમેન પદે ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજીની શરૂઆત થઈ. શ્રી નેમુ ચંદરયાએ આ સંસ્થાની ધૂરા સંભાળી અને એના અનેકવિધ આયોજનો થતાં રહ્યાં. એની સાથોસાથ ઇંગ્લેન્ડની આ સંસ્થાનો વ્યાપ વધ્યો અને એના કાર્યોમાં સહયોગ આપવા માટે ભારતમાં કોઈ સંસ્થાના સહયોગની જરૂર પડી અને તેને પરિણામે ૧૯૯૭માં અમદાવાદમાં એની ઓફિસનું ઉદ્ઘાટન થયું.

વર્લ્ડ વાઈડ ફોર નેચર સંસ્થાના અધ્યક્ષ પ્રિન્સ ફિલિપ દ્વારા જુદા જુદા ધર્મોમાં ઉપદેશોની પર્યાવરણની ભાવના અંગે પુસ્તકો પ્રકાશિત કરવામાં આવતા હતા. એમના દ્વારા ખ્રિસ્તી ઇસ્લામ, બહાઈ જેવા ધર્મોમાં કઈ રીતે પર્યાવરણની જાળવણીની ભાવના પ્રગટ કરવામાં આવી છે એની પુસ્તિકાનું વિમોચન થયું હતું. આનું કારણ એ હતું કે પર્યાવરણવિદોને એમ લાગ્યું કે માનવસમાજમાં પર્યાવરણ અંગે વિશેષ જાગૃતિ લાવવી હોય, તો એને માટે ધર્મ એ મહત્વનું માધ્યમ છે. દરેક ધર્મમાં પર્યાવરણની વાત કરવામાં આવી હોય છે. એ સમયે પર્યાવરણ અંગે વિસ્તૃત માહિતી ધરાવતા જૈન ધર્મની કોઈ પુસ્તિકા પ્રકાશિત થઈ નહોતી આથી ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજીએ આ બીડું ઝડપ્યું અને એણે ચાલીસ જેટલા આચાર્ય મહારાજો તથા દેશવિદેશના વિદ્વાનો પાસેથી જૈન ધર્મમાં આલેખાયેલા પર્યાવરણ વિશેની વિચાર-સામગ્રી મંગાવી.

આ સઘળાં વિચારો સંકલિત કરીને વિખ્યાત બંધારણવિદ અને જૈનદર્શનના વિદ્વાન એવા ડો.એલ.એમ.સિંઘવીએ ‘જૈન ડેક્લેરેશન ઓન નેચર’ નામની પુસ્તિકાનું લેખન-સંપાદન કર્યું. ૧૯૯૦ની ૨૩ ઓક્ટોબરે આ પુસ્તિકા લંડનના પાંચે ખંડના જૈન અગ્રણીઓની ઉપસ્થિતિમાં ‘વર્લ્ડ વાઈડ ફંડ ફોર નેચર’ સંસ્થાના અધ્યક્ષ, પ્રિન્સ ફિલિપને અર્પણ કરવામાં આવી. આની સાથોસાથ જૈન ધર્મનો WWF ના નેટવર્કમાં સમાવેશ થયો. આ પુસ્તિકાની આઠ હજાર પ્રત અમેરિકાની ‘જૈના’ સંસ્થાઓ અમેરિકા અને કેનેડામાં વસતા જૈન સમાજને મોકલી તથા સિંગાપોર,

હોંગકોંગ અને જાપાનમાં પણ તેનું વિતરણ થયું. એ જ રીતે ઇંગ્લેન્ડમાં ઓશવાળ અને નવનાત વણિક સમાજમાં તથા બેલ્જિયમના એન્ટવર્પ ઇન્ડિયન એસોસિયેશનમાં પણ આ પુસ્તિકાનું વિતરણ કરવામાં આવ્યું. આમ ભારત અને વિશ્વભરમાં વ્યાપકપણે તેનું વિતરણ-કાર્ય થયું. ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજીએ અમદાવાદમાં આને પુનઃમુદ્રિત કરી. અત્યારસુધીમાં આ પુસ્તિકાની અંગ્રેજી ભાષામાં ત્રણ આવૃત્તિઓ પ્રકાશિત થઈ ચૂકી છે. ખ્રિસ્તની કેટલીક સ્કૂલોમાં એના ધર્મ વિષયક અભ્યાસક્રમમાં આ પુસ્તકનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. માદામ કોલેટ કાયા અને ડો.નલિની બલબીરે પ્રગટ કરેલો એનો ફ્રેન્ચ અનુવાદ ફ્રાંસના ભારતીય વિદ્યાના અગ્રણી સામાયિકોમાં પ્રગટ થયો.

એ પછી વિદેશમાં રહેલી મૂલ્યવાન જૈન હસ્તપ્રતોના કેટલોગનું કામ હાથ પર લેવામાં આવ્યું, જેના માનદ્ પેટ્રન તરીકે એ સમયના ભારતના વડાપ્રધાન શ્રી અટલ બિહારી બાજપેયીજી હતા. એ પછી કેટલોગના ત્રણ ગ્રંથોનું દિલ્હીના વિજ્ઞાન ભવનમાં વિમોચન કરવામાં આવ્યું, તે સમયે ભારતના વડાપ્રધાન શ્રી મનમોહન સિંહ, સાંસ્કૃતિક મંત્રી શ્રી અંબિકા સોની અને ખ્રિસ્તના હાઈકમિશ્નર ઉપસ્થિત હતા. વિદેશમાં ગયેલા ભારતીય જ્ઞાનને પાછું લાવવામાં સંસ્થાના પ્રયત્નોની સહુએ સરાહના કરી.

એ પછી આ સંસ્થાએ આચાર્ય શ્રી ઉમાસ્વાતિજીએ રચેલા ‘તત્ત્વાર્થસૂત્ર’નું અદ્યતન અંગ્રેજી ભાષામાં ‘That which is’ ના નામે ભાષાંતર તૈયાર કરાવ્યું. આ કાર્યમાં ભારતના તમામ સંપ્રદાયોના અગ્રણી સાધુપુરુષો, મહાનુભાવો તેમજ ભગવાન મહાવીર મેમોરિયલ સમિતિ, ખ્રિસ્તના ઓશવાળ એસોસિયેશન ઓફ યુ.કે. અને નવનાત વણિક એસોસિયેશને ઉમદા સહયોગ આપ્યો. જૈન ધર્મના પ્રકાંડ વિદ્વાન ડો. નથમલ ટાટિયાના સંપાદન હેઠળ આ અનુવાદકાર્ય થયું. લંડનના સેન્ટ જેમ્સ પેલેસમાં ૧૯૯૫ના જૂન મહિનામાં પ્રિન્સ ફિલિપના હસ્તે તેનું વિમોચન થયું અને વિખ્યાત પ્રકાશન-સંસ્થા હાર્પર કોલિન્સ દ્વારા ઇન્ટરનેશનલ સેકેડ લિટરેચર ટ્રસ્ટની ગ્રંથશ્રેણીમાં એ પ્રકાશિત થયું. અને આ રીતે જૈન ધર્મનો એક મહત્વનો ગ્રંથ કે જેમાં જૈન ધર્મ અને દર્શનના તમામ પાસાંઓને આવરી લેવામાં આવ્યાં છે, તે અદ્યતન અંગ્રેજી ભાષામાં ઉપલબ્ધ થયો. વળી આ ગ્રંથ રચનામાં જૈન ધર્મના ચારેય મુખ્ય સંપ્રદાયોએ ફાળો આપ્યો અને એના મહાત્માઓએ આશીર્વાદ આપ્યા, તે વિશિષ્ટ ઘટના બની.

એવી જ રીતે ૧૯૯૩માં શિકાગોમાં યોજાયેલી ‘પાલમિન્ટ ઓફ ધ વર્લ્ડ

રિલિજિયન્સ’ ના શતાબ્દી-સમારોહ પ્રસંગે ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજીએ વિશ્વભરના જૈનોને ‘ધ જૈન્સ’ના એક જ બેનર હેઠળ એકત્ર કરવાનો પ્રયાસ કર્યો, જેમાં ‘જૈના’ ફેડરેશન તથા ‘જૈન સોસાયટી ઓફ શિકાગો’ એ સાથે રહીને આ કાર્ય કર્યું. આ પ્રસંગે એકસો જેટલા સંશોધનપત્ર મારફતે જૈન ધર્મ વિશે પ્રભાવશાળી રજૂઆત કરી. પરિષદના અંતે ‘ગ્લોબલ એથિક્સ’ નામના તૈયાર થયેલા ડેક્લેરેશનમાં પણ જૈનોની દરખાસ્તનો

લંડનની થેમ્સ નદીના કિનારે ૨૦ મી સદીની સમાપન વેળાએ અને ૨૧મી સદીના ઉષાકાળે બ્રિટિશ સરકારે મિલેનિયમ ડોમનું આયોજન કર્યું. એમાં યોજાયેલા જુદા જુદા ધર્મના ‘ઝોન’માં બ્રિટિશ સરકારે જૈન ધર્મના ઝોન માટે ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજીને નિમંત્રણ આપ્યું અને આ સંસ્થાએ ભારતમાંથી આ માટે તસવીરો, જૈન સંગીત અને જૈન કથાઓ આપી. એમાં ઇંગ્લેન્ડમાં આવેલા જૈન દેરાસરો, ધર્મક્રિયાઓ કરતાં બાળકો અને મહત્વના ઉત્સવ ઉજવતા જૈન પરિવારોની તસવીરો પ્રસ્તુત કરવામાં આવી. ઇ.સ. ૨૦૦૦ના એપ્રિલ મહિનામાં આને મળેલી સફળતા જોઈને ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજીએ ભગવાન મહાવીરની ૨૬૦૦મી જન્મકલ્યાકની ઉજવણીરૂપે ડોમના સેન્ટ્રલ હોલમાં ભવ્ય શો કર્યો.

સમાવેશ કરવામાં આવ્યો. દક્ષિણ આફ્રિકાના કેપટાઉન શહેરમાં ૧૯૯૮માં યોજાયેલી પાલમિન્ટ ઓફ ધ વર્લ્ડ રિલિજિયન્સમાં ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજીએ જૈન વિદ્વાનોને મોકલવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવી. ૧૯૯૩માં શિકાગોમાં યોજાયેલી વિશ્વધર્મ પરિષદમાં જૈન ધર્મના પ્રતિનિધિ તરીકે ભાગ લેવા માટે

મહુવાના શ્રી વીરચંદ રાઘવજી ગાંધી ગયા હતા. તે સમર્થ વિદ્વાને અમેરિકા અને ઇંગ્લેન્ડમાં પાંચસોથી વધુ પ્રવચનો આપીને ભારતીય સંસ્કૃતિની ગરિમા અને જૈન દર્શનના ઊંડાણનો પશ્ચિમના લોકોને ખ્યાલ આપ્યો હતો. શ્રી વીરચંદ રાઘવજી ગાંધીની બે અર્ધપ્રતિમા તૈયાર કરાવી અને તેમાંની એક એમના જન્મસ્થળ મહુવામાં અને બીજી શિકાગોના જૈન દેરાસરના પરિસરમાં મૂકાવી. જુદી જુદી સંસ્થાઓના સહયોગથી એમનાં પુસ્તકો પ્રકાશિત કર્યા અને અમદાવાદના નવરંગપુરા બસસ્ટેન્ડની નજીક વીરચંદ રાઘવજી ગાંધી ચોકનું નામાભિધાન કર્યું.

૧૯૯૫ની ૧૫મી ફેબ્રુઆરી ખ્રિસ્તના પાતેના ભારતીય હાઈકમિશ્નર ડો.એલ.એમ. સિંઘવી સાથે સર્વપ્રથમ જૈન ડેલિગેશન નામદાર પોપ જહોન પોલ (દ્વિતીય)ને વેટિકન સિટીમાં મળ્યું. આ સમયે કાર્ડિનલ ફ્રાન્સિસ આરીન્ઝે, આર્ચ બિશપ માર્કલ ફિલ્ડજેરાલ્ડ અને પોન્ટિફિસિયલ કાઉન્સિલ ફોર ઇન્ટર રિલિજિયસ ડાયલોગના બીજા સભ્યો સાથે જૈન તત્ત્વજ્ઞાન, પર્યાવરણ અને સામૂહિક રસના વિષયો પર ચર્ચા કરવામાં આવી.

લંડનની થેમ્સ નદીના કિનારે ૨૦ મી સદીની સમાપન વેળાએ અને ૨૧મી સદીના ઉષાકાળે બ્રિટિશ સરકારે મિલેનિયમ ડોમનું આયોજન કર્યું. એમાં યોજાયેલા જુદા જુદા ધર્મના ‘ઝોન’માં બ્રિટિશ સરકારે જૈન ધર્મના ઝોન માટે ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજીને નિમંત્રણ આપ્યું અને આ સંસ્થાએ ભારતમાંથી આ માટે તસવીરો, જૈન સંગીત અને જૈન કથાઓ આપી. એમાં ઇંગ્લેન્ડમાં આવેલા જૈન દેરાસરો, ધર્મક્રિયાઓ કરતાં બાળકો અને મહત્વના ઉત્સવ ઉજવતા જૈન પરિવારોની તસવીરો પ્રસ્તુત કરવામાં આવી. ઇ.સ. ૨૦૦૦ના એપ્રિલ મહિનામાં આને મળેલી સફળતા જોઈને ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજીએ ભગવાન મહાવીરની ૨૬૦૦મી જન્મકલ્યાકની ઉજવણીરૂપે ડોમના સેન્ટ્રલ હોલમાં ભવ્ય શો કર્યો.

૧૪ ઓક્ટોબર ૨૦૦૩ ના રોજ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજીએ ખ્રિસ્તના હાઉસ ઓફ કોમન્સમાં ‘અહિંસા દિવસ’ની ઉજવણી કરી. ભારતના રાષ્ટ્રપિતા મહાત્મા ગાંધીજીના બીજી ઓક્ટોબરના જન્મદિવસના સંદર્ભમાં એની આસપાસના દિવસોમાં આ ઉજવણી ખ્રિસ્તની આમ સભામાં થાય છે. વળી એની સાથોસાથ જૈન ધર્મની અહિંસાની ભાવનામાં રહેલા અનુકંપાના ખ્યાલ રજૂ કરતી વ્યક્તિઓને એવોર્ડ એનાયત કરવામાં આવે છે. દલાઈ લામા, નેલ્સન મંડેલા, આચાર્ય મહાપ્રજા જેવી વિભૂતિઓને આ એવોર્ડ અર્પણ થયો છે.

સૌથી મોટી ઘટના તો એ બની કે તાજેતરમાં ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ

જૈનોલોજીના ડેલિગેશન ભારતના રાષ્ટ્રપતિ રામ નાથ કોવિંદની મુલાકાત લીધી અને તેમને ‘જૈન ડેક્લેરેશન ઓન નેચર’, ‘તત્ત્વાર્થસૂત્ર’, ‘અહિંસા એવોર્ડ’ અને ખ્રિસ્તની ૩૨ જૈનસંસ્થાઓ ‘વન જૈન’ના નેજા હેઠળ એકત્રિત કરવામાં આવી છે એની વાત કરી હતી. વળી એના ‘જૈન આર્ટ ફોમ ઇન્ડિયા’ પ્રોજેક્ટ માટે એ સમયના ભારતના રાષ્ટ્રપતિ શંકરદયાલ શર્મા અને ખ્રિસ્તની મહારાણી એલિઝાબેથ એના પેટ્રન થયા હતા, જ્યારે આ સંસ્થાના ભારતના મેનેજિંગ ટ્રસ્ટી તરીકે ડો.કુમારપાળ દેસાઈએ જણાવ્યું કે ‘વિદેશમાં રહેલી હસ્તપ્રતોના કેટલોગનું ભગીરથ કામ આ સંસ્થા કરે છે અને ભારતની બહાર ગયેલા એ જ્ઞાનને પાછું લાવવા માટે ભગીરથ પ્રયાસો કરે છે. ગ્રંથભંડારોમાં રહેલી લાખો હસ્તપ્રતોને ઉકેલીને એનું સંપાદન કરનારાઓનો આજે અત્યંત અભાવ છે, ત્યારે આ સંસ્થા દ્વારા યુનિવર્સિટી માન્ય મેમ્બરશીપોલોજીનો સર્ટિફિકેટ કોર્સ ચલાવે છે. વર્તમાન સમયમાં વિશ્વની સમસ્યાઓના ઉકેલ માટે જૈનદર્શન કઈ રીતે સહાયભૂત બને તે વિશે વ્યાખ્યાનો અને ચર્ચાઓ યોજવામાં આવે છે. તેમજ હિંસાના શિખરે બેઠેલા જગતને માટે અહિંસા યુનિવર્સિટીની પરિકલ્પના પણ તૈયાર કરે છે. વળી ભારતમાં આવતી ધરતીકંપ, પૂર કે દુષ્કાળ જેવી કુદરતી કે માનવસર્જિત આફતો વખતે પણ આ સંસ્થા સહાય પહોંચાડે છે.

આ પ્રસંગે શ્રી આણંદજી કલ્યાણજી પેટીના પ્રમુખ શ્રી સંવેગ લાલભાઈએ આણંદજી કલ્યાણજી પેટીના તીર્થોની જાળવણી વિશેની વાત કરી હતી. શ્રી રાજકુમાર જૈને આત્મવલ્લભ સ્મારક દ્વારા ચાલતી શિક્ષણ, દર્શન અને પ્રાકૃત ભાષાના અભ્યાસની સંસ્થાઓ વિશે કહ્યું હતું. શ્રી અરવિંદ દોશીએ મહામસ્તકાભિષેકના સંદર્ભમાં વાત કરી, એચ.સી.પારસ, રચના ચંદરયા, કુશલ ભણસાલી, મંગલા ચંદરયા, ગુણવંત બરવાળિયા, ગિરીશ જોશી, જિગીશ શાહ, મહેશકુમાર ગાંધી અને ઇંગ્લેન્ડના શ્રી હિમાંશુ જૈન ઉપસ્થિત રહ્યા હતા અને તેમાં ભાગ લીધો હતો.

કાર્યક્રમના અંતે ભારતના રાષ્ટ્રપતિ શ્રી રામ નામ કોવિંદજીએ કહ્યું કે જૈન ધર્મની ભારતમાં અને ભારત બહાર ચાલતી પ્રવૃત્તિઓ ઘણી નોંધપાત્ર છે. તેમાં પણ જુદાં જુદાં સંગઠનો એક બનીને જે કાર્ય કરી રહ્યા છે તે પ્રશંસનીય છે. વેપાર, ઉદ્યોગ, અને ટેકનોલોજીના ક્ષેત્રમાં આ સમાજે મહત્વનું યોગદાન આપ્યું છે. તે અંગે તેઓએ પ્રસન્નતા વ્યક્ત કરી હતી. ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજીએ વિદેશમાં પણ પોતાની આગવી છાપ ઊભી કરી છે. તે માટે તેના રજતજયંતિ વર્ષમાં શુભેચ્છાઓ પાઠવી હતી. આ રીતે વિશ્વના જૈન સમાજને એકત્રિત કરતાં જૈન ડાયસ્પોરાની કલ્પના એક ડગલું આગળ વધી.

- કુમારપાળ દેસાઈ